

TÓTH ZSOMBOR

TALÁLKOZÁS AZ EGYSZERIVEL: A HOMO NARRANS ÉS A HOMO SCRIBENS JELENLÉTE A KORA ÚJKORI EMLÉKIRAT- IRODALOMBAN (ESSZÉ)¹

BEVEZETŐ

A Keszeg-iskola tagjaként számomra a legfontosabb szakmai örökség, amelyet eltanultam és kitartóan alkalmaztam kutatásaimban, a narráció komplex percepciója és értelmezése volt. Az alkalmazás esetében, főként a kora újkorra vonatkozó forrásfeltáró munkám és érdeklődésem miatt, nemcsak applikációt, hanem sokszor akkomodációt is implikált, vagyis bonyolult módszertani és kritikai reflexiók követését annak érdekében, hogy a szinkronitáshoz és *szóbeliséghez* köthető néprajzi gyűjtés eredményeit összegző gondolat életképes és tartható legyen a diakrón nézet írott szövegei esetében is. Ugyanakkor azt sem lehet titkolni, hogy ez a fajta módszertani eljárás a legizgalmasabb, és valóban interdiszciplináris kihívásokkal konfrontálja a kutatót. A kora újkori emlékirat-irodalom textusainak vizsgálata során számomra a legfontosabb kérdés a narrációhoz, tehát az elbeszéléshez, illetve a szövegben beszélő narrátori hanghoz mint diskurzushoz kapcsolódik.

Nemcsak az elbeszélés retorikai, poétikai, sőt akár homiletikai megalapozása foglalkoztat, hanem az elbeszélés (történeti)antropológiája, a narratív identitás performálása és ezen keresztül maga a homo narrans, *a történeteket kreáló és őrző, a történetek által viselkedő és irányított ember* (Keszeg 2002: 6). Az első adódó kérdés, melyre csak vázlatos válaszkíséret lehet jelen írás, hogy mi „hallható” a *homo narrans* diskurzusából ha ezt már egy másik mé-

1 A tanulmány a magyar–román állami ösztöndíj keretében a Tempus Közalapítvány támogatásával készült.

dium, az írott szöveg, illetve az írásbeliség közvetíti a maga kéziratos és nyomtatott nyilvánosságain keresztül. Beszélhetünk-e egyáltalán *homo narrans*ról, amikor a háromszáz évvel ezelőtti élettörténeti narratívum már csak kéziratos másolatokban, esetleg nyomtatott kiadásban hozzáférhető, de szükségszerűen az írásbeliség közvetítésében, retorikailag, poétikailag és homiletikailag artikulált módon, amelyet már a *homo scribens*² szerzősége fémjelez? Kié az így mediált narrátori hang, mi történik a *homo narrans*-szal és a szóbeliséggel, amikor az írás és a *homo scribens* kisajátítja és megőrökíti a történetet? Mennyire magától értetődő, vagy nyomtalan ez a váltás? Hogyan viszonyul a *homo narrans* a *homo scribens*hez? Maradhat-e nyoma a *homo narrans szóbeliségben* koncipiált elbeszélésének a *homo scribens* sajátosan írásbeliségben fogant és megírt történetében?

A kérdés még indokoltabb, ha a magyar kora újkor alfabetizációs, íráshasználati és írásantropológiai kontextusai között szemléljük, hisz ebben a korszakban a szóbeliség tekintélye és érvénye még mindig az írásbeliség fölé nő. Ráadásul a magyar nyelvű kora újkori írott élettörténet kéziratos nyilvánosságban létezett csupán,³ így irodalmi, poétikai és műfaji mintája nincs, sőt maga a műfaj léte is megkérdőjelezhető. Ennek egyenes következménye, hogy az élettörténetét megőrökítő kora újkori emlékiró saját íráshasználati habitusa alapján keresett és alkalmazott mintákat írásban rögzített élettörténeti elbeszélése számára. Mindazonáltal fontos felismerni egy sajátos relációt, amelyet az elbeszélés nyelvi performanciája hoz létre mind a *homo narrans*, mind a *homo scribens* esetében, ez pedig a médium(ok) törvényszerű kapcsolódása a szóbeli vagy az írott elbeszélői diskurzushoz. Ez utóbbi esetében a szöveg (kézirat, nyomtatvány) mint írott médium mediálja és képezi le az írott elbeszélést, míg a *homo narrans* szóban előadott elbeszélését nemcsak a szó, hanem, és ezt hajlamosak vagyunk elfelejteni, a *test* is közvetíti vagy megerősíti, hiszen a szónok teste nemcsak *orgánuma*, hanem *médiuma* is szónoklatának. A szóbeli elbeszélést egy sor gesztus vagy a beszéd témája és modalitása által megkövetelt gesztikuláció kíséri is hitelesíti a hallgatóság előtt, nem beszélve azokról a sajátos helyzetekről, amikor a *test* maga bizonyítéka a szóban előadott elbeszélésnek.

Ebből a megfontolásból kiindulva két kora újkori emlékiró szövegében azt vizsgálom meg, hogy a *homo narrans–homo scribens* elbeszélői és mediátori váltásnak vannak-e beazonosítható, a *test* narratív felmutatásához kapcsolódó forrásértékű szöveghelyei. Arra próbálok tehát következtetni, hogy az írott elbeszélés, a narráció artikulálásának forrásává válhat-e oly módon, hogy a kora újkori szóbeliségnek a kora újkori emlékiratra gyakorolt hatására kapjunk rálátást? Továbbá, a *test* narratív megjelenítése az írott médiumban felidézhet-e olyan, jellegzetesen a szóbeliséghez kapcsolódó elbeszélői aktusokat, pozíciókat, amelyek azt sugallnák, hogy a kora újkori emlékirat, meghatározó irodalmi minta hiányában, adott esetekben a szóbeliség diskurzusát imitálja? Fő célkitűzésem, e vázlatos gondolatmenet dacára is, annak megválaszolása, hogy a kora újkori *homo scribens* írott narrációja lehet-e forrása a kora újkori szóbeli elbeszélés antropológiájának?

2 A *homo scribens*-et a következőképpen definiálom: „az írást tudó és használó ember, aki felismeri az írás lehetőségeit, funkciókat társít hozzá, ezeket forgalmazza és továbbadja, ezáltal pedig létrehoz és betagozódik egy társadalmi írásgyakorlatba.” Részletes tárgyalásához lásd Tóth 2006. További szakirodalom: Baurmann–Günther–Knoop hrsg. 1993.

3 A kora újkorban (1500–1800) egyetlen magyar nyelvű emlékirat sem jelent meg nyomtatásban, így a ma kanonizált korpusz kizárólag 19. századi vitatható filológiájú és textológiájú edíciókból alakult ki. A kérdéskör tárgyalásához lásd Tóth 2015.

OPTIMA NARRATIO: A LEGJOBB ELBESZÉLÉS RETORIKAI ESZMÉNYE

A kora újkori szóbeli elbeszélést erőteljesen meghatározta az a retorikai paradigma, amelyet a latin nyelvvel együtt az oktatás révén minden írástudó elsajátított már iskoláztatása alapfokain is. Ez a retorikai paradigma az antik tradíció három nagy tekintélyének, Arisztotelésznek, Cicerónak és Quintilianusnak a retorikai rendszerét örökölte tovább csekély változtatásokkal. Következésképp megállapíthatjuk, hogy a kora újkori emlékirat mint elbeszélés (*narratio*) szóbeli és írott változatai egyaránt a legjobb elbeszélés (*optima narratio*) retorikai sajátosságai felől szövegeződtek; érdemes a továbbiakban felidézni e tradíció néhány releváns fogalmát és eljárását.

Arisztotelész *Retorikájában* a bemutató beszédnél tér ki az elbeszélésre, jelezvén, hogy ennek funkciója ismertetni azokat a tetteket, amelyekben a beszéd alapul (Arisztotelész 1982: 220). Ennél fontosabb azonban, hogy hangsúlyoz egy olyan utasítást, amely a későbbiekben is jelentős lesz: „...az elbeszélésnek nem szabad túl hosszúnak lenni [...] hiszen a jó itt [...] a megfelelő mértékben van. Ez pedig akkor valósul meg, ha annyit mond, amennyi megvilágítja a szóban forgó ügyet, és mindazt, ami hihetővé teszi, hogy azt elkövették, hogy káros vagy törvénytelen, vagy olyan, amilyennek feltűntetni akarjuk.” (Adamik Tamás ford. – Arisztotelész 1982: 220.)

Ez az utasítás pedig nem más, mint a rövidség (*brevitas*), amely mindvégig jelen van az elbeszélés (*narratio*) retorikai tárgyalásában. Az antik olvasatban a retorikai tudás annak a hatalomnak a megtestesítője, amely egy megtörtént eseményt a nyelvi (szóbeli, később írásbeli) reprezentáció révén olyanná alakít, amilyenné egy adott kommunikációs szituáció (pl. per, vita) megköveteli, vagy amilyenné a rétor saját érdeke megkívánja. Egy múltbeli esemény megjelenítése szóban, írásban hitelességét nemcsak a referencialitás felől nyeri, hanem a nyelvi-retorikai beavatkozás, kivitelezés révén. Egy, a múltban lejátszódott eseményt valós eseménnyé (*res gesta*) vagy hihetetlen eseménnyé (*res ficta*) egyaránt a rétor, az *ars* birtokosa tud átlényegíteni.

Cornificius szerint: „Az elbeszélésben három követelménynek kell meglennie: a rövidségnek, a világosságnak és a valóságosságuknak. Úgy tudjuk röviden előadni az ügyet, ha onnan kezdjük, ahonnan szükségesnek látszik, s nem letelejéjétől akarjuk felidézni. [...] Akkor adjuk elő világosan az ügyet, ha azt, ami előbb történt, előbb mondjuk el, vagyis megtartjuk az eseményeknek azt az időbeli sorrendjét, ahogy azok végbementek, vagy véleményünk szerint végbemehettek. [...] Valószínű lesz az elbeszélés, ha úgy mondjuk el, amint szokás, a közfelfogás és a természetesség megköveteli, ha összhangban lesznek az időpontok, a személyek rangjai, a döntések okai, a megfelelő helyszínek, különben szemünkre vethetik, hogy a megadott időbeli keretek szűkek, hogy ami történt, indokolatlan, hogy nem volt megfelelő a színhely, vagy, hogy maguk a szereplők nem teheték meg, vagy szenvedhettek el ilyesmit. Ha a tényállás valóságos, akkor is ragaszkodnunk kell mindehhez, hiszen gyakran az igaz-

ság is csak ezek figyelembevételével lesz hitelt érdemlő, ha meg kitaláltuk e tényeket, akkor még inkább ügyelnünk kell a fentiekre.” (Adamik Tamás ford. – Cornificius 1987: 81–83.)⁴

Cornificiusnál véglegesítődik tehát az a képlet – rövidség (*brevitas*), világosság (*prespicuitas, diluciditas*), valóságosság (*probabilitas, veri similitudo*) –, amely meghatározza az elbeszélés (*narratio*) klasszikus retorikai eszményét. Az elbeszélés hármas követelménye már Isokratesnél megjelenik, majd pedig Quintilianus és Cicero retorikájában is hasonló módon kerül tárgyalásra.

A *C. Herenniusnak ajánlott retorika* című művet sokáig Cicerónak tulajdonították, első sorban a gyakori szószerinti megfelelések miatt, amelyek Cornificius és Cicero retorikai munkásságában is kimutathatók. Éppen ezért Cornificius ismertetése után e tárgyban, érthető módon, nem tud sok újdonságot szolgáltatni Cicero. Az elbeszélés (*narratio*) tárgyalásakor említi a hármas elvárás, a rövidséget, a világosságot, a valószínűséget. „Opertet igitur eam tres habere res: ut brevis, ut operta, ut probabilis sit. (Inv. 1,28.)” A három követelmény kifejtése pedig, kis eltéréssel, azonos megfogalmazásban exponálja mindazt, ami Cornificius esetében részletes elemzés keretében került bemutatásra.

Quintilianus *Institutiója* az elbeszélést (*narratio*) hasonlóan a megtörtént dolgok bemutatásaként definiálja, illetve Appolodorus alapján kijelenti, hogy ezek funkciója a vita lényegének megmutatása a hallgatóság számára. Továbbá ugyanazt a három elvet említi meg az elbeszélés tárgyalásakor.⁵ A három összetevőről különösebb eltérések nélkül ugyanazt mondja el, amit a fentiekben. Láthatjuk, hogy már az antik retorikai tradíció véglegesíti azokat a retorikai eljárásokat, amelyek a legjobb elbeszélés szóbeli vagy akár írott megteremtését biztosítják. A kora újkor latin és magyar nyelvű műveltségében, illetve íráskultúrájában ez változatlanul továbböröklődik és hat, következőképp a kora újkori emlékiratnak mint élettörténeti elbeszélésnek szintén a rövidségre, világosságra és valószínűségre kellett törekednie.

A VALÓSZERŰSÉG (PROBABILITAS, VERISIMILITUDO) MEGTEREMTÉSE

Amennyiben a legjobb elbeszélés egyik attribútuma a valószínűség (*probabilitas*), akkor fontos azt is megmutatni, hogy az érvelés, bizonyítás (*argumentatio, probatio*) szintjén ez miként valósulhat meg. A kora újkorban is ható antik retorikai paradigma a bizonyításnak két fő nemét különítette el: a művészi érvek (*argumentationes artificiales*) és a nem művészi érvek (*argumentationes inartificiales*) segítségével kifejtett érvelést. A nem művészi érvek 5

4 A latin változat: „Rem breviter narrare poterimus, si inde incipiemus narrare, unde necesse erit, [...] et si summatim, non particulatim narrabimus. [...] Rem dilucide narrabimus, si, ut quicquid primum gestum erit, ita primum exponemus, et rerum ac temporum ordinem conservabimus, ut gestae res erunt, aut potuisse geri videbuntur. [...] Veri similis narratio erit, si, ut mos, ut opinio, ut natura postulat, dicemus; si spatia temporum, personarum dignitates, consiliorum rationes, locorum opportunitates constabunt, ne refelli possit aut temporis parum fuisse aut causam nullam aut locum idoneum non fuisse aut homines ipsos facere aut pati non potuisse. Si vera res erit, nihilo minus haec omnia narrando conservanda sunt, nam seape veritas, nisi haec servata sint, fidem non potest facere, si erunt ficta, eo magis erunt conservanda.” (Cornificius 1987: 80–82.)

5 „Narratio est rei factae, aut non factae utilis ad persuadendum expositio: vel (ut Appolodorus finit) oratio docens auditorem quid in controversia sit. [...] Eam pleneque scriptores, maxime qui sunt ab Isocrate, (narratio) volunt esse lucidam, brevem, verisimilem.” (Quintilianus 1693: 196.)

fajtáját jelölte meg: törvények, tanúk, szerződések, kínvallatás, eskü. A művészi bizonyítékok esetében pedig három kategóriát nevezett meg, ezek: jelek, érvek, példák.

Az élettörténet elbeszélése vagy megírása elméletileg bármelyikre (művészi és nem művészi érvek) hagyatkozhatott, mégis fordítsuk figyelmünket a test szerepére, pontosabban részvételére a valóság-effektus létrehozásában. Mert a szóban előadott élettörténet, túl a hanghordozáson és hangerőn, gesztusokon és az arckifejezésen,⁶ a testet is mint közvetítő médiumot a hitelesség szolgálatába tudta állítani. Quintilianus szónoklattanának ötödik könyvében szól a jelekről, ezeket elkülöníti az érvektől, majd leírja az emberi testen található, az érvelés folyamán felhasználható, a testhez kötődő vagy *testi jeleket*: „...a véres ruha, a segélykiáltás, a *kék folt* [a testen] olyan eszközök, mint az oklevelek, a híresztelések és a tanúk, és nem a szónok találja ki őket, hanem az ügyvel együtt rendelkezésre állnak” (Quintilianus 2008: 338). A jelek (*signa*), gyakran bűnjelekként (*indicium*) vagy akár nyomokként (*vestigium*) funkcionálnak, és ha önmagukban nem is elégségesek a kétely eloszlatására, mégis igen hatékonyak, ha egyéb körülmények támogatják őket. Quintilianus a puffadt has, a kék folt vagy sebhely példáin keresztül mutatja meg, hogy kizárólag ezek alapján nehéz megállapítani ki a gyilkos, ám járulékos bizonyítékokként nagymértékben valószínűsíthetnek egy vádat, vagy akár ennek elutasítását (Quintilianus 2008: 338). A nyom (*vestigium*), azaz a testen látható jel, mint művészi bizonyíték, megerősíthet egy lehetséges rekonstrukciót arról, hogy mi is történhetett. Ha továbblépünk a klasszikus példán, nevezetesen a gyilkosság történetének rekonstrukcióján és a tettes megnevezésén, fontos felismerni, hogy ezek a retorikai megfontolások a szóban előadott élettörténet elbeszélésének hitelességét is szolgálhatják. Hiszen egy hadi tett előadásának lehet-e hitelesebb bizonyítéka, mint a testen látható forradás vagy sebhely, azaz *vestigium*? A kora újkori szóbeliségre épülő társadalomban ez aligha volt kérdéses. Ha a kora újkorban valaki nem szóban, hanem írásban próbálta elbeszélni élete történetét, a retorika kétségtelenül nagy segítségére volt a *narratio optima* megvalósításában, elég volt a rövidség, világosság és valószínűség elvét követni a történet megírásában. Ám az megválaszolandó kérdés, hogy például a testen található, az elbeszélés hitelességét és hihetőségét (*probabilitas, verisimilitudo*) erősítő jeleket (*vestigium*) hogyan lehetett az írásban elbeszélt élettörténet előnyére fordítani.

APPLICATIO – ALKALMAZÁS: KÉT KORA ÚJKORI PÉLDA

Cserei Mihály (1667–1756) legnépszerűbb kéziratos munkájában, a *Históriában*, megemlékezik egy 1699-es kellemetlen eseményről, amikor gróf Apor István szolgálatában testileg bántalmazták:

„...az ur szolgálói közül sokan megrészegedvén, a kundi százakkal egybenvesztenek, s az egész falu rájuk támadott. [...] Mi távulról hallván a nagy rikóltást, kiszállánk a hintóból, az ur is paripára üle s viszanyargalánk; ott engemet egy szőlőkaróval úgy hanyítanak, hogy a bal orcámon, csak kevéssel a szemem alól akada meg a karó, az Isten őrzötte meg a szememet. [...] Azon éczaka Holdvilágon hálván, s nem levén borbély ki a sebemet bekösse, majd mind elfolya a vérem, a fejem

6 A pronuntiatio, vagyis az elmondás, a szónoklat előadásának tárgyalásakor tér ki például Quintilianus a fej és az arc jelentőségére (Quintilianus 2008: 736–770).

egyben dagadoza, a szememmel nem láttam három hétig; úgy vűnek be Segesvárra. Ott hat hétig gyógyíta borbély, s ötven forintot fizetének neki. *Most is a nagy forrás helye az orczámon, csontot is vettek ki belőle...*” (Cserei 1852: 278; kiemelés tőlem – T. Zs.)

Az 1709 és 1712 között megírt történet úgy hat, mint egy szóban előadott elbeszélés, melynek középpontjában ott a félreérthetetlen jel, a nagy forradás az arcon. A csupán szerkezetében anekdotikus történet írott mivoltában is a szóbeli előadást imitálja, hiszen a szemtanúi beszámoló diskurzusát működteti (*Mi távulról hallván...*). Láthatjuk, Cserei egyszerre az események részese és szemtanúja, így beszámolója jellegzetesen az előszóval előadott történetmondás retorikáját imitálja. Hiszen előbb előadja az előzményeket (részeg szolgák és a kundi százszok konfliktusa), miközben az egész cselekmény fókuszát önmagára mint szemtanúra és főhősre korlátozza, majd a cselekmény végkifejletét a távoli következményeivel együtt (ötven forintos kezelési díj hat hét múlva) jeleníti meg. Noha ez a történet, anekdotikus szerkesztésének köszönhetően, önmagában is megállja a helyét, mégiscsak epizód, amely *hiteles* része kíván lenni egy nagyobb, átfogóbb történetnek, amely nem más, mint Cserei Mihály élettörténete. A hitelesség megteremtését a szövegen túl a sebhely is biztosítja, hiszen mint *vestigium* egyértelmű jele és visszaigazolása a köréje felépülő epizódnak. Cserei leírása a sebhelyről, pontosabban ennek szerepeltetése a történetben, a *homo narrans* elbeszélői lehetőségeit és retorikáját idézi. Noha Cserei ír, s nem előszóval ad elő, nem hús-vér emberek hallgatók, így pedig végképp hiányzik a szóbeliség közvetlensége, melynek során akár történet közben is rá lehet mutatni a sebhelyre. Úgy vélem, Cserei ezt a közvetlenséget és hitelességet próbálja visszanyerni szövege számára, amikor a sebhelyet, azaz a valószerűséget (probabilitás) biztosító *testi jelt* is megjeleníti írott beszámolójában. Hiszen Cserei is, mint sok más kora újkori emlékiró, nyilván küzdött azzal a problémával, hogy az élőbeszéd s az élő előadó diskurzusát és főként hitelességét hogyan lehetne átörökíteni egy másik médiumra, az írott vagy nyomtatott szövegre. Művének bevezetőjében hangsúlyozza, hogy saját tapasztalatán kívül megbízható szóbeli közlésekre és elbeszélésekre hagyatkozott,⁷ így mindenki számára világossá válhat, hogy csak az igazságot írta le. A szóbeli beszámoló hitelességét és bizonyító erejét egyértelműen az írott, tehát ellenőrizhetetlen szöveg fölé helyezte. Cserei két módon is igyekszik önnön történetének hitelességét erősíteni, részint az élőbeszédet imitálja stílusában és elbeszélése narratológiájában, részint pedig a *homo narrans* sajátos médiumát, a testet is megmutatja, megjeleníti az éppen előadott történetben, hogy a test mint jel „olvasható látványa” is megerősítse amit a leírt néma szavakra bíz.

Bethlen Miklós (1642–1716) élettörténete Csereiéhez hasonlóan jelentős népszerűségnek örvendett, főként az erdélyi nemesség körében. Diskurzusa jóval összetettebb mint Csereié, beszámolójában tudatosan hagyatkozik az írott szöveg lehetőségeire, önmagáról komplex portrét ad, így teljes *testi* mivoltában megismerhetjük a kancellárt, sőt testének fiziológiás működését is, hiszen az élettörténet ezeket a bizalmasságokat sem hallgatja el. Bethlen Miklós nemcsak arcát és testét, továbbá ennek felépítését írta le nagyon részletesen az *aquilinus nasustól* a csúf, göcsörtös körmökig lábujjain, hanem *diatáját*, szenvedélyeit és természetét is. A narratív identitást a test végtelenül részletes leírásának „látványa” erősíti és igazolja folyton az emlékiratban, azt sugallva, hogy Bethlen is a szóbeli előadást tekintí mintának, amelynek során az elbeszélőnek a saját testére vonatkozó megállapításai szinte ellenőrizhetőekké válnak. Az alábbi részlet gyerekkorának egyik vadászbalesetét örökítette meg:

„Nékem volt egy ölyvem, mely házi ludat, récét, pulykát, macskát, kicsiny malacot, kis városi vizslát is elfogott, azt gondoltam én, hogy én nyulat, vadrécét, ludat, mit, rakással fogatok vele, de ő vad madarat, fűrjet, foglyot, récét nemhogy fogott volna, de úzni sem akart. [...] Én haragomban leve-

⁷ Cserei így fogalmaz: „Igaz hazafiaitól s azoknak hiteles relatioiból [...] írtam le” (Cserei 1852: 5).

tém az ölyvem a kezemről a földre, osztán ismét kezem mutatásával hívám, félvén, hogy azalatt a nyúl felúgrik; de az én ölyvem nemhogy a kezemre, hanem egyenesen arcul, az orcám, orrom s ajkamba ragada oly erősen, hogy némelyik körme az orromon által az orrom lyukába, némelyik az ajkamon, pofámon által a szájamba ment. Isten tartotta csak a szemeimet meg. Megfogtam két kezemmel a derekát, úgy húztam, de ha számba hatolt körmét a fogammal meg ne harapjam soha bizony el nem szabadíthatom vala magamot tőle. [...] Puerilis vanitas! *Hogyha magamon nem történt volna, bizony el sem hinném, de valóságos igazság,* későre nehezen gyógyula meg az orrom kivált.” (V. Windisch 1980: 549; kiemelés tőlem – T. Zs.)

Nem csekély egyezést mutat Bethlen szövege a Cserei által megjelenített epizóddal. Mégis Bethlen elbeszélői habitusában világosan tetten érhető a tudatosság, hogy a testi jel megmutatása a történet hitelességét növeli: *Hogyha magamon nem történt volna, bizony el sem hinném, de valóságos igazság.* A konkrét testi jel (vestigium) hiányát a *valóságos igazság* hangsúlyozásával próbálja ellensúlyozni Bethlen, mégis az epizódban a valóság-effektust a megjelenített test és ennek részletező leírása biztosítja. Bethlen nemcsak a szóbeli előadásmódot imitálja, hanem az általa megteremtett valószínű beszámolót kívánja elfogadtatni az olvasóival. A már eltűnt testi jel hiányát Bethlen elbeszélői auktoritásával szándékszik kompenzálni, illetve a testi jelt létrehozó fizikai fájdalom privát tapasztalatának a megkérdőjelezhetlenségével kívánja a *probabilitást* hozzárendelni írott beszámolójához. Bethlen diskurzusa abban is eltér Csereiétől, hogy nem kortörténetet ír, hanem egy puritánus teológia alapján létrehozott vallomást és életgyónást végez, ahol hazudni, vagy nem igazat mondani lehetetlenség, hiszen a lelkiismeret vizsgálatának írott aktusát követi a narráció poétikája. Ne feledjük, Bethlen az epizódot a *vanitas*, azaz a hiúság és fölösleges nagyravágás bűnének bevallása és meggyónása ürügyén adja elő.

Mindkét szerző a ránk maradt töredékes írásos hagyatékuk alapján is koruk megszervezői felül álló íráshasználói, szerzői és *homo scribensei*. Nemcsak gyakorlott íráshasználók, hanem jó elbeszélők és tehetséges történetírók, különösen Bethlen Miklós, aki magasabb műveltséggel és élettapasztalattal rendelkezett mint Cserei Mihály. Mindkettő *homo scribens*, és bár eltérő modalitásban, de hagyatkoznak *homo narrans* mivoltukra is, ez kétségtelen. A test megmutatása, narratív projekciója a közös elem beszámolójukban. Ez igazolja, hogy a szóbeli előadás hitelességének effektusát próbálják átutalni az írásban elbeszélt történetre. Cserei és Bethlen is egy olyan *ideális olvasót* rendelnek szövegükhöz, aki úgy viselkedik mint a szóbeli előadást követő *hallgatóság* bármelyik tagja. E hallgatóság ugyanis a szóban elhangzottakat könnyebben elhiszi, ha azt látvány is kíséri, főként ha az előadott történetre konkrétan visszautaló testi jelt, azaz nyomot (*vestigium*) láthat.

Mindkét történet az elbeszélői arcról beszél, illetve az ott látható, vagy valamikor látható jelről, a hozzája kapcsolódó fájdalomról, és ezekből próbál mesterséges érveket teremteni. A két emlékiró diskurzusa ebből a szempontból is a *homo narrans* idézi, hiszen az elbeszélés írott aktusa a *szóbeli előadás* proxemikai sajátosságait imitálja, mert a történet hihetőségét igazoló testi jel csak akkor funkcionális, ha az látható is. Az elbeszélő arcára elsősorban a hallgatóság figyelő tekintete fókuszál, ez pedig nem az írott szöveget pásztázó mechanikus szemmozgás, hanem az arcra, szemre, szájra összpontosító tekintet. Ennek a direkt kontaktusnak a hiányát próbálja mindkét szerző azzal pótolni, hogy a meglévő, vagy egykori testi jel történetét is részletesen előadja, valósággal „láthatóvá teszi” a narratív identitást konstruáló élettörténeti beszámolóban.

KONKLÚZIÓ

Vizsgálódásom legfontosabb tanulsága az, hogy a kora újkori emlékirat mint élettörténeti elbeszélés nemcsak egy valós életút történeti forrása, hanem mediális vagy írásantropológiai szempontból a szóbeliség és írásbeliség kora újkori viszonyához is szolgáltathat forrásértékű megfontolásokat. Legalábbis Cserei Mihály és Bethlen Miklós esetében azt láthatjuk, hogy bár két gyakorlatot, könnyben és sokat író írástudóval van dolgunk, az élettörténet hitelességének megteremtése érdekében visszanyúlnak a szóbeliséghez, legyen ez retorikai eljárás, vagy az előadásmód elocutiós, azaz stiláris kivitelezése. Az élő szó hatása, ereje és tekintélye mindkettejük számára vitathatatlanul többet nyom a latban minden retorikai cizelláltságot felvonultató írott szöveghez képest. A *homo scribens* itt bizony rászorul a *homo narrans* segítségére, mert az írott szöveg mint médium alulmarad a hangzó szöveghez képest egy sajátosan kora újkori befogadó szemében. A megoldás, amelyre mindketten hagyatkoznak az elbeszélés médiumává váló test bevonása, felmutatása, leírása az írott elbeszélésben. Ez sajátos narratológiai megoldást eredményez. Ezen túlmenően pedig az elbeszélő mediátori szerepét is megkettőzik, hiszen az „emlékiró,” legalábbis a vizsgált szöveghelyeken, a *homo narrans* és *homo scribens* mediátori és elbeszélői funkcióit egyszerre performálja vagy imitálja. Mind Cserei, mind pedig Bethlen Miklós úgy írja tehát meg élettörténetét, hogy a szóbeli előadást imitálja, illetve a sajátosan szóbeli elbeszélés médiumait (élő beszéd és test) próbálja az írott szövegben felmutatni. Fontos felismernünk azt is, hogy ennek az állapotnak az inverze is igaz, a kora újkori *homo scribens* írott narrációja akár forrása is lehet a kora újkori szóbeli elbeszélés antropológiájának. Az emlékirat szerzői még nem professzionális írók és szerzők abban az értelemben, hogy nem kizárólag írásbeliséget implikáló irodalmi programok, műfajok és poétikai minták alapján írják meg élettörténetüket. Sokkal inkább a szóbeliség és írásbeliség komplementer viszonyára hagyatkoznak, illetve a szóbeliség fölényét is saját elbeszélésük hitelességének szolgálatába igyekeznek állítani, akár retorikai eljárások segítségével is. A kora újkori emlékiró mint *homo scribens* még mindig úgy ír, hogy írásának érvényességi eszményét a szóbeli elbeszélés hatásossága és érvényessége felől képzei el. Mintha egy metamorfózis kora újkori lenyomata őrződött volna meg itt, melynek során a *homo scribens* még a *homo narrans* imitálja, megteremtve a kutatás számára azt a lehetőséget, hogy a kora újkori elbeszélés „(írás)antropológiájáról” beszélhessünk.

SZAKIRODALOM

Arisztotelész

1982 *Rétorika*. Fordította Adamik Tamás. Gondolat, Budapest.

Baurmann, Jürgen – Günther, Hartmut – Knoop, Ulrich (hrsg.)

1993 *Homo scribens. Perspektiven der Schriftlichkeitsforschung*. Niemeyer, Tübingen.

Cornificius

1987 *A C. Herenniusnak ajánlott rétorika latinul és magyarul*. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Adamik Tamás. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Cserei Mihály

1852 *Nagyajtai Cserei Mihály Históriaja*. A szerző eredeti kéziratából Kazinczy Gábor által. Első kiadás. Újabb Nemzeti Könyvtár, Pest.

Keszeg Vilmos

2002 *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. (Ariadné Könyvek.) KOMP-PRESS – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár.

Tóth Zsombor

2006 *Homo scribens*. Megjegyzések a kora újkori magyar és latin kalendáriumokba feljegyzett élettörténetekhez. In: *Uő: A történelmem terhe*. Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 406–430.

2015 *Kéziratosságnak a kora újkori magyar nyelvű íráshasználatban: medialitás és kulturális másság*. Módszertani megfontolások. *Irodalomtudományi Közlemények* 119. 625–650.

Quintilianus, Marcus Fabius

1693 *De institutiones Oratoria libri duodecim*. Oxoniae.

2008 *Szónoklattan*. Kalligram, Pozsony.

Windisch Éva, V. (kiad. és jegyz.)

1980 *Kemény János és Bethlen Miklós művei*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

O ÎNTĂLNIRE EXTRAORDINARĂ: INFLUENȚA EXERCITATĂ DE HOMO NARRANS ȘI HOMO SCRIBENS ASUPRA MEMORIILOR SCRISE ÎN EPOCA PREMODERNĂ

Această lucrare încearcă o reevaluare a narativelor biografice din perspectiva povestirii. Actul povestirii ca performanță orală constituie centrul de greutate al analizei, într-o încercare de a deosebi contribuția comună a omului povestitor (*homo narrans*) și omului scriitor (*homo scribens*) în articularea narațiunilor biografice. Convingerea autorului este că biografia scrisă preia și păstrează unele procedee retorice al povestirii orale. Mai mult, nu trebuie ignorat faptul, că biografia premodernă scrisă apare de multe ori ca o imitație a unei povestiri din cultura orală. În consecință, pornind de la exemplele memorialiștilor Miklós Bethlen și Mihály Cserei autorul argumentează că descrierea detaliată a corpului autorului cu toate detaliile sale naturalistice (răni, cicatrice etc) are o funcție retorică, acela de a crește credibilitatea povestirii și a da credit autorului.

AN EXTRAORDINARY ENCOUNTER: THE INFLUENCES OF THE HOMO NARRANS AND THE HOMO SCRIBENS ON EARLY MODERN LIFE NARRATIVES

This paper endeavours to reassess the early modern written life narratives from the perspective of *storytelling*. It is, indeed, the act of *telling* that constitutes the major concern of the analysis, while the author attempts to decipher the joint contributions of the so-called *homo narrans* and *homo scribens* to the articulation of a life story. He suggests that the written account of one's life has preserved some of the genuine rhetorical devices of the oral story and storytelling. In addition, one should remember that early modern written memoirs often appear to simply imitate the narratives articulated in oral culture and told as stories. Consequently, relying on the examples of two early modern written narrative accounts (Miklós Bethlen's and Mihály Cserei's memoirs) the author claims that the detailed description of the narrator's body with all its, sometimes, graphic details such as wounds or cicatrices, it has meant to function as a device of persuasion, in fact, a narrative procedure to establish credibility for the written story.